

תוכן העניינים

יא	שלמי תודה
1	מבוא
3	ההגירה היהודית ממזרח אירופה לארצות הברית
14	חקר העיתונות בעברית וביידיש בארצות הברית
18	המסגרת הכרונולוגית
21	שיטות המחקר והמקורות
25	מבנה הספר
29	חלק א: האות העברית בארצות הברית
31	פרק ראשון: משני עברי האוקיינוס
37	דו־לשוניות ורב־לשוניות יהודית
44	לונדון: בין נמל המוצא לנמל היעד תרבות פופולרית ועיתונות המונים
49	בארצות הברית: 1870–1900
54	עיתונות יהודית באנגלית ובגרמנית בארצות הברית הבראיזם נוצרי וראשיתה של העיתונות העברית
59	בארצות הברית
62	פרק שני: הנשמה משני הנחיריים
63	עברית ויידיש בארצות הברית: ההתחלות
78	“אין אותיות עבריות מצויות”

90	הספר והעיתון
97	מסובאלק לנוי יורק
105	פרק שלישי: שפה ברורה או שפה כלולה
107	"הספרות הז'רגונית" ו"ספרותנו הלאומית"
	"ולמה יגרע ישראל מיתר העמים": מגמות
118	והצדקות לבחירה בעברית
129	שפת התפילה ושפת הלימוד
132	חצוצרה או קורנטו: מגמות והצדקות לבחירה בידיש

חלק ב: כלל ופרט כתריאל צבי שרהזון וצמיחת עיתונות יידיש בארצות הברית

141	פרק רביעי: "כי במקלי עברתי את הירדן ועתה הייתי לשני מחנות"
143	הגירה יהודית ויזמות זעירה: שרהזון כמקרה מבחן
144	שוק הפרסום ועיתונות יידיש
156	מאבקי הסדרים בבית הדפוס
162	
177	פרק חמישי: "מן המרתף אל הקומה העליונה"
181	עיתונות יידיש והפוליטיקה העירונית בניו יורק
190	שרהזון והפוליטיקה העירונית
203	העיתונות היהודית והשאלה הפוליטית
213	המנגנון והמכונה: משל ונמשל
217	פרק שישי: "סאַשיאַליזם אָן טרייאַל"
223	התיק המשפטי וטענות הצדדים
229	סוציאליסטים, אנרכיסטים, קפיטליסטים
237	נאמנות קהילתית וסמכות משפטית

מאבקים אידיאולוגיים בעיתונות המהגרים:

248

המקרה האיטלקי

254

המשפט: אפילוג

258

סוף דבר

261

ביבליוגרפיה

310

מפתח אישים ומקומות

317

מפתח עניינים

מבוא

כיצד הגיעה האות העברית לארצות הברית, וכיצד התפתחה שם היצירה העיתונאית והספרותית בעברית וביידיש בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה? מה היו היחסים והזיקות בין יידיש לעברית בתקופה זו, וכיצד השתלבו מגמות תרבות אלה בתופעת ההגירה ההמונית ובהקשר האמריקני המקומי? ספר זה נועד לכירור שאלות יסוד אלה מהיבטים תרבותיים, פוליטיים וכלכליים, ולעמידה על ייחודה ההיסטורי של התופעה בהקשר היהודי המודרני ועל רקע הסביבה העירונית האמריקנית בת הזמן.

אף על פי שהעדויות הראשונות לשימוש ביידיש בארצות הברית הן מן המאה השמונה-עשרה, יצירה מקורית ביידיש, ובראשה עיתונות, התפתחה בארצות הברית רק לאחר מלחמת האזרחים ועם ההגירה הגדולה מן האימפריה הרוסית והאוסטרו-הונגרית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. בשנים 1870-1871 יצאו לאור העיתון הראשון ביידיש והעיתון הראשון בעברית בארצות הברית. מספר העותקים היה קטן והופעת העיתונים הייתה בלתי סדירה. כשלושה עשורים אחר כך, בשנת 1900, כלל מצאי העיתונות בעברית וביידיש בארצות הברית כמה עשרות פרסומים מסוגים שונים: עיתונות יומית ושבעית, כתבי עת לתרבות וספרות, ירחונים ומאספים. במפנה המאה העשרים עלתה תפוצתם היומית של העיתונים וכתבי העת ביידיש על מאה אלף עותקים ביום. רובם המכריע של הפרסומים היה ביידיש, ומיעוטם בעברית. היוצרים והקוראים של עיתונות זו היו רובם ככולם מהגרים יהודים ממזרח אירופה, על מקורותיה השונים.

כיצד התפתחה עיתונות באות עברית בארצות הברית בשלושה עשורים אלה? איך הושפעה צמיחתה מן התנאים החומריים ומן הפוליטיקה העירונית המקומית? באיזו מידה הייתה זו העתקה של דגמים משכיליים מאירופה ובאיזו מידה הייתה זו יצירה יהודית-אמריקנית מקומית? פרקי הספר מבררים שאלות אלה ומציעים להן תשובות חדשות.

הספר עוסק בהתפתחות מערכות העיתונות בעברית וביידיש בארצות הברית מתוך התייחסות לשתי סוגיות היסטוריות רחבות יותר. הסוגיה הראשונה נוגעת לשינויים מרחיקי הלכת שחלו בחברה היהודית ובתרבותה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. במסגרת הדיון אבחן את השפעתה של ההגירה היהודית ממזרח אירופה לארצות הברית על התפתחות העיתונות בעברית וביידיש בעולם החדש, ואאפיין קווי המשכיות ותמורה במעבר בין העיתונות בעברית וביידיש בארץ המקור לעיתונות הצומחת בשפות אלה בארץ ההגירה. נוסף על כך אוהה את הדמויות המרכזיות בהתפתחות העיתונות ואת דפוסי הפעילות שלהן, ואעמוד על התנאים החומריים של העיתונות בעברית וביידיש בראשיתה ועל השפעת תנאים אלו על מהלך התפתחותה. בניגוד למחקר המקובל, העוסק בנפרד בהתפתחותה של העיתונות העברית או בזו של העיתונות ביידיש, בספר זה אשווה בין מערכות העיתונות שנוצרו בשתי השפות ואציע מסקנות הנובעות מהשוואה זו.

הסוגיה ההיסטורית השנייה העומדת בלב הספר נוגעת לתמורות בחברה האמריקנית בת הזמן מבחינה תרבותית וכלכלית, ובייחוד בתחום העיתונות העירונית הצומחת. במסגרת זו אדון בזיקות בין העיתונות הצומחת בשתי השפות לעיתונות ההמונים באנגלית בארצות הברית, ואתמקד בקשרים בין העיתונות ביידיש למערכת הפוליטית והכלכלית בניו יורק בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. כמו כן אעמוד על ההיבטים הארגוניים והמסחריים של צמיחת העיתונות בעברית וביידיש על רקע מגמות מרכזיות כגון תיעוש מואץ, עיור, צמיחתה של פוליטיקה עירונית ועליית תקשורת ההמונים.

הספר מצייע כלים חדשים לניתוח צמיחתה של העיתונות בעברית וביידיש בארצות הברית מכמה היבטים. מן ההיבט הכרונולוגי מתבטא החידוש בהפניית הזרקור לשנים המעצבות – מן העיתוננים הראשונים בעברית וביידיש בראשית שנות השבעים של המאה התשע-עשרה ועד ראשית ההתבססות במפנה המאה העשרים. מן ההיבט המתודולוגי נעוץ החידוש בבחינת מערכות העיתונות בשתי השפות מתוך עמידה על הקשרים ועל הזיקות ההרדיות שהתקיימו ביניהן בעשורים הראשונים לקיומן, ועל משמעותן של זיקות אלו בהקשרן הייחודי בהיסטוריה היהודית המודרנית; לשון אחר: בעמידה על הייחוד שבגילויי התרבות היהודית הדו-לשוניים בעולם החדש. מן ההיבט התמטי נוגע החידוש לבחינת מערכות העיתונות בתוך הקשר תרבותי וחברתי רחב של הסביבה העירונית שבה צמחו – פוליטיקה עירונית, קפיטליזם מואץ והשתלבות הולכת וגוברת במוסדות השלטון האמריקניים. התמונה ההיסטורית המוצעת בספר אינה תלושה מן ההקשר האמריקני ואינה תולשת את האותיות העבריות זו מזו. אדרבה: היא בוחנת את גילויי התרבות שנוצרו בשתי השפות מתוך מבט משווה ועל רקע הסביבה המקומית שבה התפתחו. לבסוף, ספר זה הוא חיבור מקיף ראשון בעברית על ראשיתה של עיתונות יידיש בארצות הברית, הן כשלעצמה והן מתוך השוואה לעיתונות העברית שהתפתחה לצדה.

ההגירה היהודית ממזרח אירופה לארצות הברית

ההגירה היהודית מן האימפריה הרוסית, מרומניה, מגליציה ומן המרחב הגרמני לארצות הברית הייתה חלק מהגירת המונים מאירופה לאמריקה שנמשכה מראשית המאה התשע-עשרה ועד לעשורים הראשונים של המאה העשרים. למעלה משלושים מיליון אירופאים הגיעו לארצות הברית במהלך שנים אלה. במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה הגיעו רוב המהגרים ממערב אירופה וממרכז, ואילו מאמצע שנות השישים וראשית שנות השבעים של המאה

התשע-עשרה התגברה ההגירה ממזרח אירופה ומדרומה. משלב זה גדל בהדרגה שיעור היהודים בקרב כלל המהגרים.¹ המניעים להגירה ממזרח אירופה היו רבים, והעיקריים שבהם היו הגידול הדמוגרפי המהיר, הקשיים הכלכליים והחיפוש אחר מקורות פרנסה. ליהודים נוספו גורמים מאיצים להגירה – דחק דמוגרפי הולך וגובר בתחום המושב, פוגרומים ורדיפות מצד השלטון וחוסר מוצא כלכלי ותעסוקתי.²

ההגירה ממזרח אירופה ומדרומה לאמריקה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה הייתה כרוכה בהגירה גיאוגרפית אך גם תרבותית וכלכלית; במידה רבה הייתה זו הגירה אל הקפיטליזם עצמו. המהגרים היו איכרים או בעלי מלאכות זעירות שהשינויים הכלכליים במזרח אירופה השפיעו עליהם לרעה. בעלי מלאכה היו תלויים במערכת הכלכלית של הכפרים והעיירות, ולכן הירידה ברמת החיים של הסובבים דרדרה גם את מעמדם הכלכלי; בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה היה מצבם של רבים מהם נואש. התיעוש המואץ כפה עליהם שינוי ברפואי התעסוקה, ובמקרים רבים אף הגירה.³ לאוכלוסייה היהודית באימפריה הרוסית, שמנתה ערב מפנה המאות התשע-עשרה והעשרים יותר מחמישה מיליון יהודים, היו השינויים הללו בעלי השלכות חסרות תקדים. מראשית העת החדשה חל גידול דמוגרפי בשיעורים גבוהים בקרב היהודים, והתחרות על מקורות המחיה הלכה והתגברה.

במאה התשע-עשרה גבר מאוד הדחק בחברה היהודית הן בשל הגידול באוכלוסייה והן בשל צמצום מרחב המחיה המותר. משום כך, מן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה עלה בהדרגה שיעור היהודים בקרב המהגרים מן האימפריה הרוסית אל מחוץ לתחומי

1 קאהן, היסטוריה כלכלית, עמ' 102.

2 אלרואי, אימיגרנטים, עמ' 3; לשצינסקי, העם היהודי, עמ' 159-166;

מרקוס, יהדות ארה"ב, עמ' 11-37.

3 בודנר, מהגרים באמריקה, עמ' 1-34.

האימפריה. ההגירה הייתה לעתים פנימית – מערים ועיירות ברחבי האימפריה הרוסית אל הערים הגדולות או אל אזורים מתפתחים בדרום רוסיה. במקרים רבים אחרים הייתה ההגירה חיצונית – אל מעבר לתחומי האימפריה הרוסית ואף מחוץ לאירופה. עד מפנה המאה העשרים היגרו למעלה מארבעים אחוזים מיהודי האימפריה הרוסית בתוך רחבי האימפריה או מחוץ לגבולותיה.⁴

כשני מיליון וחצי מהגרים יהודים הגיעו מאירופה לארצות הברית בשנים 1881-1924. במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה הגיעו רוב המהגרים היהודים מן המרחב הדובר גרמנית, אף כי היו ביניהם גם דוברי יידיש. אולם משנות השישים של מאה זו החלה הגירה יהודית מאזור ליטא. בעשורים שאחר כך עלו שיעורי ההגירה של יהודים מן האימפריה הרוסית, מרומניה ומגליציה לארצות הברית. המהגרים היהודים נטו להתיישב בערים הגדולות; תחנתם הראשונה של רוב המהגרים הייתה נמל ניו יורק. כשמונים אחוזים מהמהגרים היהודים הגיעו ליבשת דרך נמלי העיר, ורובם נשארו בה. רבים אחרים התיישבו בערים הגדולות הצומחות ובראשן שיקגו, פילדלפיה, בוסטון, בולטימור וקליבלנד.

היצירה התרבותית המוקדמת בעברית וביידיש בארצות הברית הייתה במידה רבה פרי יצירתה של הגירה יהודית מוקדמת זו מאזור ליטא, ובייחוד מחבל סובאלק (Suwalki) שבצפון-מזרח פולין. הגם שעובדה זו ידועה במחקר, עד כה לא הוקדשה תשומת לב לקשר שבין מקום מוצאם של רבים מן הפעילים בתחום ובין צמיחת העיתונות. במהלך הספר אציע הסבר לקשר בין מקום מוצאם לפעילותם; בתוך כך אפיינן מקרה מיוחד של הגירה טרנס-אטלנטית תרבותית ומקצועית בעלת ממד מקומי מובהק: מסובאלק לניו יורק.

שיעור המהגרים היהודים ממזרח אירופה לארצות הברית צמח בהדרגה: בשנים 1871-1880 היגרו כחמישה-עשר עד עשרים אלף יהודים בלבד. שיעורי ההגירה גדלו פי עשרה בעשור שאחר

כך: בשנים 1881-1890 היגרו לארצות הברית כ-190,000 יהודים ממזרח אירופה, ואילו בשנים 1891-1898 היגרו אליה כ-350,000 יהודים. בסך הכול היגרו לארצות הברית כ-550,000 יהודים בשנים 1875-1898. בעשור שאחר כך גבר זרם ההגירה היהודית ממזרח אירופה, ובשנים 1899-1914 היגרו לארצות הברית עוד כמיליון וחצי יהודים.⁵ אוכלוסיית היהודים בעיר ניו יורק לבדה עלתה מ-12,000 בשנת 1848 ל-35,000 בשנת 1860; ל-60,000 בשנת 1880; ול-175,000 בשנת 1890. ב-1900 ישבו בעיר כחצי מיליון יהודים, וב-1916 הגיע מספר היהודים בעיר לכמיליון וחצי לפחות.⁶ חייהם של יהודי אמריקה מהמחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ועד מלחמת העולם הראשונה התאפיינו בשינויים מרחיקי לכת מבחינה טכנולוגית, כלכלית ואורבנית. ההגירה ההמונית וצמיחתה של העיר הגדולה הלכו יד ביד עם תהליכי תיעוש ומודרניזציה בקנה מידה חסר תקדים. המהגרים היהודים הלכו ונטמעו בחברה האמריקנית והושפעו מההרגלים הכלכליים, החינוכיים, הלשוניים והתרבותיים של חברת הרוב.

ראשיתה של ההתיישבות היהודית בצפון אמריקה היה במאה השבע-עשרה, עם הגעתם של 23 פליטים יהודים ממוצא פורטוגזי. ייסוד קהילת "שארית ישראל" ליהודים יוצאי ספרד ופורטוגל בניו אמסטרדם בשנת 1654 נחשב בדרך כלל לציון הדרך הראשון בהיסטוריה היהודית של צפון אמריקה. במהלך המאה השבע-עשרה הוסיפו להגיע יהודים ממוצא ספרדי ופורטוגזי, ובמאה השמונה-

5 הרש, הגירה בין-לאומית, עמ' 474; אלרואי, המהפכה השקטה, עמ' 58-60; אלרואי, לחם לאכול, עמ' 7-13. לאומדנים של מספר המהגרים היהודים לפי חלוקה לאזור המוצא ראו גם ג'וזף, הגירה יהודית, עמ' 93-94.

6 לשצינסקי, העם היהודי, עמ' 164; סרנה, היהדות באמריקה, עמ' 155-156; בארון, בכור המצרף, עמ' 271; רוזנווייק, אוכלוסייה, עמ' 87; ריטרבנד, יהודי ניו יורק, עמ' 201-207. על ההגירה היהודית ממזרח אירופה ועל הגורמים והמאפיינים הייחודיים לה ראו גם לדרהנדלר, לאן, עמ' 7-47,

עשרה הצטרפו אליהם יהודים ממוצא אשכנזי.⁷ במאה התשע-עשרה גברה ההגירה היהודית מאזורים דוברי גרמנית. בהיסטוריוגרפיה הקלאסית של יהדות ארצות הברית כונתה התקופה שבין 1820-1880 "העידן הגרמני" (The German Period). אכן, כ־150,000 מהגרים יהודים היגרו לארצות הברית בעשורים אלה, בייחוד בעקבות השינויים הפוליטיים סביב מהפכת 1848; רובם הגיעו מאזורים דוברי גרמנית או מאזורים שהפכו לאחר 1871 לחלק מן הקיסרות הגרמנית. בעשורים האחרונים ערערו חוקרים על תקפותה של הגדרה זו, וזיהו מגוון גיאוגרפי ולשוני בקרב המהגרים היהודים מאזורים אלה, לרבות דוברי יידיש.⁸ המחקר על ההגירה היהודית מן המרחב הגרמני לארצות הברית במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה התמקד באופי החברתי-הכלכלי של המהגרים; ביחסיהם עם קבוצות מהגרים קרובות – מהגרים גרמנים לא-יהודים מכאן ומהגרים יהודים דוברי יידיש מכאן; במוסדות הדת, הקהילה והעזרה ההדדית שהקימו; בהשתלבותם בעילית הכלכלית העסקית והבנקאית בארצות הברית; ובמאפייניהם המשפחתיים והתרבותיים.⁹

המחקר על ההגירה היהודית ממזרח אירופה לארצות הברית ועל חייהם בה הוא בן יותר ממאה שנים, ופירותיו עשירים ומקיפים. את התשתית לחקר ההגירה היהודית ממזרח אירופה על מקורותיה, ובייחוד מן האימפריה הרוסית, הניחו הדמוגרפים והסטטיסטיקאים יעקב לשצ'ינסקי וליבמן הרש. במחקריהם העמידו לשצ'ינסקי והרש מסד נתונים ומסגרת תיאורטית להבנת תהליכי הגירה באוכלוסייה היהודית במזרח אירופה במהלך המאה התשע-עשרה. לשצ'ינסקי ניתח את הרכב המהגרים ואת אופי ההגירה היהודית לפי מקומות

7 אנגל, ספרדים בארצות הברית, עמ' 80-81.

8 דיינר, עת לכנוס, עמ' 52-54, 90-91.

9 למחקרי יסוד על ההגירה היהודית מן המרחב הגרמני לארצות הברית במאה התשע-עשרה ראו בירמינגהם, הקהילה שלנו; כהן, יהודים גרמנים; ברקאי, הסתעפות; גרינג'מונדל, יהודים גרמנים. לאחרונה ראו גם ברינקמן, גרמנים יהודים; נילס־קונזן, גרמנים יהודים.

מוצא ולפי שנים; ואילו הרש הציע ניתוח דמוגרפי-כמותי של ההגירה היהודית מאירופה לארצות הברית ברבע הראשון של המאה העשרים ומתוך השוואה לקבוצות מהגרים אחרות. גם מחקרו של סמואל ג'וזף היה מן הניסיונות המוקדמים לתת תמונה כמותית של ההגירה היהודית לארצות הברית ממזרח אירופה בשנים 1880-1910. למרות חלקיות הנתונים והעדר תיעוד מדויק של היקפי ההגירה היהודית ממזרח אירופה בתקופה זו, עמדו חוקרים אלה על דפוסי ההגירה היהודית ועל מאפייניה הייחודיים בהשוואה לקבוצות מהגרים אחרות. בין הבולטים שבמאפיינים אלה היו נטייה להגירה בהרכב משפחתי חלקי או מלא, שהתבטאה בשיעור גבוה של נשים וילדים בקרב המהגרים; אחוזים גבוהים של ילדים וצעירים מתחת לגיל ארבע-עשרה; שיעור גבוה של מהגרים ללא משלח יד וכן של עובדים מיומנים (skilled laborers); נטייה לעיסוק בתעשייה, ברוכלות ובמסחר זעיר, בייחוד בתחום הטקסטיל לגונויו; מגמה אורבנית מובהקת ונטייה להתיישבות במטרופולינים ובערים הגדולות; ושיעור גבוה של הגירה לצמיתות.¹⁰

מזווית כלכלית-היסטורית יש לציין במיוחד את מחקריו של ארקדיוס קאהן, אשר ניתח את ההגירה היהודית המודרנית ובחן את דפוסי ההתאקלמות הכלכליים והמעמדיים של מהגרים יהודים באימפריה הרוסית ובארצות הברית.¹¹ מחקריו של קאהן הניחו תשתית עשירה לתיאור הרכב אוכלוסיית המהגרים היהודית, אופיה ומגמותיה בארצות הברית שלפני מלחמת העולם הראשונה. קאהן עמד גם על דפוסי הפעולה של יזמים יהודים ברוסיה, וזיהה את תרומתם הן לפיתוח התעשייה ברוסיה והן לשיפור המצב הכלכלי בחברה היהודית באמצעות גיוס הון ויצירת הזדמנויות

10 ג'וזף, הגירה יהודית, עמ' 127-146, 176-182, 186-190; הרש, הגירה בין-לאומית, עמ' 484-499, 506-520. אמנם היו מקרים לא מעטים שבהם חזרו מהגרים יהודים לארצות מוצאם מסיבות שונות ובנסיבות מגוונות; על כך ראו סרנה, מיתוס.

11 קאהן, הזדמנויות כלכליות.

תעסוקה.¹² בתחום הכלכלה וההתארגנות העסקית של מהגרים יהודים בשנות ההגירה הגדולה בולטת עבודתו של אנדרו גודלי, שיש בה מבט משווה על יזמים יהודים בלונדון ובניו יורק בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים. גודלי דן בקשר בין דפוסי הגירה ודפוסי יזמות, ואפיין את היזמות היהודית בכירות העולם החדש על רקע תרבותי וכלכלי.¹³

לאחרונה הציעו גור אלרואי ויניי שפיצר מבט מקיף על ההגירה היהודית הגדולה ממזרח אירופה לארצות הברית. במחקרים עדכניים אלה הם ניתחו את מאפייני המהגרים, את הסיבות להגירה ואת דפוסי ההגירה של יהודים ממזרח אירופה לאמריקה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים. יש במחקריהם מיפוי סטטיסטי של ההגירה ההמונית היהודית ממזרח אירופה בשנות השיא של הגירה זו. אלרואי ושפיצר הדגישו במחקריהם את מרכיב התכנון שעמד בבסיס ההחלטה להגר ואת חשיבותן של רשתות משפחתיות וכלכליות הן בקבלת ההחלטה על ההגירה והן בקביעת יעד ההגירה, וכן את מקומה של ההגירה לארצות הברית בתוך ההגירה הגדולה של יהודים ממזרח אירופה ובהשוואה ליעדי הגירה נוספים כגון דרום אמריקה וארץ-ישראל.¹⁴

המחקרים העוסקים בהתאקלמות המהגרים היהודים בארצות הברית במהלך המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים רבים ומגוונים, והם עוסקים בשלל היבטי החיים של המהגרים; בין חלוצי

12 קאהן, יזמות יהודית.

13 גודלי, יזמות מהגרים. למחקרי יסוד אחרים בתחום ההגירה היהודית לארצות הברית מן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ועד מלחמת העולם הראשונה ראו ליפשיץ, ההגירה ההמונית; קוונץ, הגירה יהודית; גרטנר, יהדות אמריקה; גרטנר, היישוב היהודי; גרטנר, מהגרים יהודים.

14 אלרואי, אימיגרנטים; אלרואי, דפוסי הגירה; אלרואי, עלייה לאמריקה; שפיצר, רשתות והגירה. לסיכום סוגיות היסוד והבעיות העקרוניות בתחום חקר ההגירה היהודית לארצות הברית לפני המאה העשרים ראו אלרואי, המהפכה השקטה, עמ' 57-63, 93-101; גולדשטיין, הגל הגדול.

החוקרים בתחום יש להזכיר את סאלו בארון, ארתור (אריה) גורן, ארתור הרצברג ומשה דיוויס, שתיארו את חיי המהגרים היהודים באמריקה מנקודת מבט היסטורית רחבת יריעה.¹⁵ גם בדור החוקרים השני נכתבו מחקרים היסטוריים מקיפים על יהודי ארצות הברית, אשר תיארו את ההתיישבות היהודית בארצות הברית מאמצע המאה השבע-עשרה ועד סוף המאה העשרים. מחקרים אלה דנו בהיבטים פוליטיים, כלכליים, חברתיים, לאומיים ותרבותיים של היהודים בארצות הברית מתוך דגשים שונים. מיירון ברמן דן ביחסם של היהודים האמריקנים אל המהגרים ממזרח אירופה בשנות ההגירה הגדולה; יונתן סרנה דן בחיים הדתיים והקהילתיים של היהודים בארצות הברית ובמתח בין יהודיות לאמריקניות; אווה מורבסקה חקרה את השתלבות המהגרים בסביבה העירונית והתעשייתית בארצות הברית מנקודת מבט סוציולוגית; ג'רלד סורין ניתח את ההגירה הגדולה לארצות הברית מתוך התמקדות בהיבטים פוליטיים ותרבותיים בהשתלבותם של המהגרים.¹⁶

בין המחקרים העוסקים בציר המגדר ובניסיונות החיים של נשים ונערות מהגרות יהודיות יש לציין את עבודתיהן של סידני ויינברג, אשר חקרה את הקשרים בין משפחה, חינוך ותעסוקה בחייהן של מהגרות יהודיות; של סוזן גלן, אשר בחנה היבטים מעמדיים בהתאקלמותן של נשים ונערות בארצות הברית; ושל פאולה היימן, אשר עמדה על מקומן של נשים מהגרות בדפוסי ההשכלה ובהרגלי הצריכה של מהגרים יהודים בארצות הברית.¹⁷ בממד ההשוואתי יש

15 גרינשטיין, יהודי ניו יורק; רישין, העיר המובטחת; בארון, במבחן החירות; בארון, כבוד המצרף; גורן, יהדות אמריקה; דיוויס, בית ישראל; גורן, יהודי ניו יורק; גורן, פוליטיקה; הרצברג, טרייפנעז מדינה; הרצברג, יהודים באמריקה; דיוויס, בית ישראל.

16 ברמן, יהדות אמריקה; סרנה, דת ומדינה; סרנה, היהדות באמריקה; מורבסקה, שגשוג; סורין, עת לבנות.

17 ויינברג, עולם אמותינו; גלן, בנות השטעטל; היימן, חרם הבשר; היימן, מגדר.

לציין סדרת מחקרים שבחנו את המהגרים היהודים מול מהגרים מקבוצות אתניות אחרות בארצות הברית בשנות ההגירה הגדולה. מחקרים אלה עמדו על מידת הטמיעה של המהגרים היהודים בסביבה העירונית האמריקנית ועל הניידות החברתית והכלכלית שלהם בהשוואה למהגרים אחרים.¹⁸

מחקרים רבים אחרים בחנו היבט זה או אחר בחיי המהגרים היהודים בארצות הברית. בין הכולטים שבהם אפשר למנות את מחקריהם של אברהם נוברשטרן, שניתח בהרחבה את ספרות היידיש בארצות הברית על גילוייה השונים; ואת מחקריהם של שמואל שיינפלד ושל אליהו צ'ריקובר על צמיחת איגודי העובדים היהודים בארצות הברית לגוניהם.¹⁹ מן ההיבט הרב-לשוני והרב-תרבותי בחנו ורנר סולורס ומארק של את ההגירה לארצות הברית, בין השאר בהקשרה היהודי.²⁰ אנדרו היינז חקר את דפוסי הצריכה של המהגרים היהודים ואת הזיקה בין הגירה לצריכה; נעמי וינר כהן תיארה תהליכים הנוגעים לדפוסי המחשבה וההתארגנות הדתית המוסדית אצל יהודים-אמריקנים; וקימי קפלן התמקד בעולם האורתודוקסי של המהגרים היהודים ממזרח אירופה.²¹

מחקרים מקיפים אחרונים בתחום ההגירה היהודית לארצות הברית תיארו את חיי היהודים בארצות הברית בתוך הקשרם האמריקני ומתוך תשומת לב לתהליכים הפוליטיים והחברתיים בחברה האמריקנית בת הזמן. כמו כן הצביעו מחקרים חדשים אלה על ההיבט הכלכלי והמעמדי של חיי היהודים בארצות הברית ועל הזיקות בין המהגרים

18 לעבודות נבחרות בתחום ראו דיינר, רועבים לאמריקה; הנדלין, העקורים; הייאם, יהודים ואחרים; פרידמן-קסאבה, זיכרונות הגירה; פרלמן, בתי ספר; קסנר, דלת הזהב.

19 נוברשטרן, יידיש בארה"ב; שיינפלד, איגוד הסדרים; צ'ריקובר, תנועת הפועלים.

20 סולורס, אמריקה רב-לשונית; של, ספרות אמריקנית.

21 היינז, הסתגלות לשפע; קפלן, אורתודוקסיה; קפלן, המזרחי; וינר כהן, אמריקניזציה; וינר כהן, קטליזטור אתני.

היהודים לקפיטליזם האמריקני, ובייחוד האופנים והתהליכים שבאמצעותם השתלבו מהגרים יהודים בכלכלה האמריקנית.²² לאחרונה נדון המפנה הטורנס-לאומי בחקר יהדות אמריקה והצורך לחקור את תולדות היהודים בארצות הברית מעבר לגבולות של מדינת הלאום ומתוך תשומת לב לתנועה דו-כיוונית ולהקשרים גלובליים. בתוך כך הדגישו החוקרים את מקומה של ההיסטוריה היהודית-האמריקנית בתוך ההיסטוריה היהודית המודרנית במובנים גיאוגרפיים ותרבותיים החורגים מן הממד המקומי. כמו כן הדגישו חוקרים אלה את הצורך בממד השוואתי מקומי וגלובלי במסגרת הדיון ההיסטורי על אודות ההגירה היהודית לארצות הברית.²³

המרכז היהודי שהתפתח בניו יורק בשלהי המאה התשע-עשרה היה חסר תקדים בהיקפו, ובראשית המאה העשרים הייתה ניו יורק לעיר בעלת שיעור התושבים היהודים הגבוה ביותר בארצות הברית ובעולם כולו ומנתה למעלה ממיליון תושבים יהודים. מטבע הדברים, תרבות המהגרים היהודית בניו יורק זכתה לתשומת לב נרחבת ולמחקרים מקיפים ומעמיקים. התפתחות הקהילה היהודית בניו יורק בשנים 1870-1914 נדונה במחקרו החלוצי של משה רישין, אשר אפיין את הקשרים בין העיר האמריקנית הצומחת ובין ההגירה היהודית ההמונית. רישין תיאר את התמורות בחיים היהודיים במעבר מן העיירה והכפר במזרח אירופה אל המטרופולין האמריקנית. לטענתו, המעבר מצורת חיים כפרית או סמי-עירונית אל חיי העיר הגדולה עיצב מחדש את זהותם העצמית של המהגרים היהודים ואת אופיים והפך אותם לאמריקנים מודרניים. תנאי הכלכלה, התרבות והחיים בעיר הציבו אתגרים בפני המהגרים היהודים והובילו רבים מהם לחיפוש אחר קהילה ולכידות חברתית.

22 דיינר, יהודים באמריקה; דיינר, אמריקה והיהודים; לדרהנדלר, מהגרים יהודים; לדרהנדלר, יהדות אמריקה; כהן, כותנה; קוברין, מבוא; קוברין, בנקאים יהודים; קצנלסון, יוצאי דופן.

23 דיינר וקרא, מבוא; קאהן ומנדלסון, מבוא. ראו עוד על סוגיה זו אצל קרא, גבולות.